

БУДИСТСЬКИЙ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ В КИТАЙСЬКО-ЯПОНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ (ДО ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЗАЦІЇ)

Резаненко В. Ф., Подолян О. Д.

Анотація. В даній статті йдеться про застосування етимологічного (мовно-культурологічного) аналізу ключових понять/категорій релігійно-філософських вчень Китаю та Японії як способу їх семантизації і, відповідно, як засобу дослідження факторів, що обумовлюють входження буддистських ідей в культурні простори цих країн.

Ключові слова: мовно-культурологічний аналіз, даосизм, конфуціанство, «абсолют», буддистські ідеї, Китай, Японія.

Аннотация. Резаненко В. Ф., Подолян О. Д. Понятийно-категориальный аппарат буддизма в китайско-японской религиозно-философской традиции (к проблеме семантизации). В данной статье речь идет о применении этимологического (языково-культурологического) анализа ключевых понятий/категорий религиозно-философских учений Китая и Японии как способа их семантизации и, соответственно, как средства исследования факторов, которые обуславливают вход идей буддизма в культурные пространства этих стран.

Ключевые слова: языково-культурологический анализ, даосизм, конфуцианство, «абсолют», идеи буддизма, Китай, Япония

Annotation. Rezanenko V. F., Podolyan O. D. Notion-category vehicle of Buddhism in Chinese-Japanese religious-philosophical tradition (to the problem of semantics). In the given article the question is application of etymologic (linguistic and culturological) analysis of key notions/categories of religious-philosophical studies of China and Japan as a method of them semantics and, accordingly, as facilities of research of factors, that the entrance of ideas of Buddhism is stipulated in cultural spaces of these countries.

Keywords: linguistic and culturological analysis, Daoism, «the absolute», ideas of Buddhism, China, Japan.

Актуальність даного питання можна аргументувати, по-перше, тим, що інтерес науковців всіх континентів, і передусім Європи та Америки до релігійно-філософських вчень Китаю та Японії дедалі зростає, але при цьому загострюється і вимагає розв'язання така серйозна проблема, як неадекватність розуміння європейцями смислу ключових понять і категорій згаданих вчень.

Ця проблема стосується не лише науковців-сходознавців, вона є актуальною також і для перекладачів китайських та японських текстів релігійно-філософської тематики. Річ у тім, що для семантизації ключових понять, закодованих ідеограмами ієрогліфічного тексту, потрібно спиратись не лише на словникові значення таких ідеограм, а й володіти елементами традиційної далекосхідної культури, що містяться в етимологіях ідеограм.

Отже, в даній статті розглядається можливість застосування етимологічного (мовно-культурологічного) аналізу ключових понять/категорій даосизму як способу їх семантизації і, відповідно, як засобу виявлення та дослідження факторів, що обумовлюють входження буддистських ідей в культурні простори Китаю та Японії.

Зазначимо також, що за допомогою навіть високорозвинених методик, які використовуються в європейських соціокультурологічних дослідженнях, неможливо ані аналізувати, ані коректно оцінювати процеси формування світоглядних принципів носіїв традицій далекосхідної культури. При перекладі китайських та японських текстів релігійно-філософської тематики ми маємо справу з поняттями/категоріями, смисл яких міститься в ідеях китайських ієрогліфів-ідеограм, а самі ідеї закодовані графічними формами останніх. Отже, розкриття смислу цих понять/категорій неможливе без відповідних коментарів перекладача, або без знання етимологій ідеограм-носіїв ключових понять. Значення таких ідеограм подані у традиційних китайсько-іншомовних і японсько-іншомовних словниках, не сприяють розв'язанню проблеми адекватності перекладу, тобто розумінню того, як китайці та японці уявляють собі ключові поняття/категорії буддистського вчення.

Візьмемо для прикладу такі ключові поняття/категорії буддизму, як «дхарма» 法, «карма» 業, «нірвана» 涅槃, «Будда» 仏 ~ 佛, «інтуїція» 直感, «бодисатва» 菩薩, «дзен» 禪, «медитація» 三昧, «прозоріння» 悟, «аскеза» 苦行, «серединний шлях» 中道 тощо.

Певна річ, носіями цих буддистських понять, записаних ієрогліфами, є китайці та японці. Але, наскільки їхні уявлення, щодо смислу цих понять, відповідають уявленням буддистів-індусів? Відповідь має бути однозначною: не на сто відсотків. Тому не менш слушним буде й таке запитання: «Який смисл мають ці поняття, записані китайськими ідеограмами?». Відповідь, на нашу думку, може бути одна: «такий, що міститься в етимологіях цих ідеограм». До речі, такі, наприклад, поняття, як «Бог», «віра», «релігія», «совість», «дух», «істина», «закон», «буття», «любов» тощо у християн, ісламистів, буддистів викликають не ідентичні асоціації.

Варто також зазначити, що на відміну від послідовників ісламу та християнства у народів країн Південно-Східної Азії заснування сучасних світоглядних принципів почалось під впливом трьох (у японців – чотирьох) релігійно-філософських вчень. В основу методу розкриття суті цих принципів, як вже зазначалось вище, нами покладено мовно-культурологічний аналіз ієрогліфічної символіки, етимології якої, власне, відбивають синтоїстсько-даоську-буддистсько-конфуціянську ментальність, через яку просочились, трансформувались і осіли у свідомості китайців і японців буддистські ідеї.

Відомо, що таке релігійно-філософське вчення, як буддизм, запозичений японцями з Китаю, є одним із найвпливовіших факторів формування світоглядних принципів, культурних традицій в Японії. Доречним буде згадати й те, що ґрунтом для сприйняття буддизму китайцями був даосизм. Ці вчення практично не тільки не протиставлялись одне одному, а навпаки – доповнювали та ідейно збагачували одне одного. Можна, навіть, говорити про їх часткове злиття, коли даоські поняття навантажувались буддистським змістом і навпаки. Отже, японці познайомились з буддизмом в його китайській версії. Запозичені у китайців буддистські морально-

етичні норми були частково переосмислені й засвоєні як норми моралі та етики міжособистісних стосунків. З цього всього стає зрозумілим, що для розробки методик дослідження світоглядних принципів китайців та японців, потребується неабиякі знання і зусилля. До того ж, як вже зазначалось, за допомогою навіть високорозвинених технологій соціокультурологічних досліджень, розроблених класичними європейськими школами, неможливо ані аналізувати, ані коректно оцінювати процеси формування світоглядних принципів носіїв традицій далекосхідної культури. А це означає, що розробка методологічних принципів дослідження сукупності різних факторів впливу на формування ментальності особистості японського та китайського типів потребує серйозної уваги дослідників.

Найважливішим у розв'язанні даної проблеми, на нашу думку, є семантизація ідеограм-носіїв ключових понять і категорій даосизму, від чого врешті-решт залежить те, наскільки ми здатні розуміти не лише буддистські тексти в китайській інтерпретації, а й буддистське вчення як один з головних факторів формування китайської та японської культури. Річ у тім, що усвідомлення китайцями буддистських ідей відбувалося через переклади з санскриту священних текстів (сутр). Такі переклади робились через знаки китайської ідеографії; тобто за допомогою ідеографічних кодів передавалося розуміння китайськими перекладачами смислу сутр взагалі та ключових понять зокрема. Саме через такі ідеографічні коди і ключі до них поняття та категорії буддизму були передані китайцями японцям (разом з ієрогліфічною писемністю). До речі, останні через ідеографію ієрогліфічної писемності знайомилися також з ідеями філософських вчень Китаю. Варто зазначити й те, що саме в такий спосіб певна кількість індійських божеств і сам Готама Будда перейшли до пантеону японських божеств. Імена їх подаються китайськими ідеограмами, семантика яких, зрозуміло, міститься в етимологіях китайського походження. Значна кількість базових категорій даосизму за своїм змістом має повні або часткові відповідники у понятійному апараті буддизму. Тим більше, що розкриття змісту буддистських категорій та ключових понять здійснюється через даоський понятійний апарат.

Зазначимо, що процес формування світоглядних принципів китайців та японців відбувався і відбувається в культурному просторі, основу якого складає синкретизм даосизму та буддизму, в якому буддизм постає не лише як фактор впливу на цей процес, а й сам піддається певним змінам в умовах чужого культурного простору. Відомо, що одним із найвпливовіших факторів формування в Китаї світоглядних принципів, культурних традицій, державності, суспільних інститутів, системи освіти тощо є такі автохтонні релігійно-філософські вчення, як даосизм і конфуціанство, а також перейнятий і трансформований китайцями індійський буддизм (школи Махаяна). Відомим фактом є і те, що Японія буде свій культурний простір під впливом даосизму та конфуціанства, що прийшли з Китаю, а також китаїзованого буддизму.

Синкретизм цих релігійно-філософських вчень та японської автохтонної релігії синто є традиційним засобом розбудови загальнонаціонального культурного простору, в якому сформувались і вже протягом 15 століть успішно розвиваються китайський та японський соціуми. Запозичені у китайців буддистські, даоські та конфуціянські морально-етичні норми були частково переосмислені японцями і засвоєні ними як норми моралі та етики міжособистісних стосунків.

У процесі формування китайський буддизм глибоко укорінився у прагматичну, світську (конфуціянську) культуру Китаю з її ритуалами, морально-етичними нормами тощо. Це характерно, наприклад, для буддистської школи *тяньтай* 天台 в Китаї (тендай – в Японії). До того ж значна кількість базових категорій даосизму за своїм змістом має повні або часткові відповідники у понятійному апараті буддизму. Тим більше, що розкриття змісту буддистських категорій/ключових понять здійснюється (як буде показано далі) через даоський понятійний апарат. Отже, зрозуміло, що розробка методик дослідження світоглядних принципів китайців та японців і, зокрема, китайської та японської моделей соціального устрою, є питанням порядку денного.

Значимо, що кодування понять, про які йшлося вище, може здійснюватися за допомогою ієрогліфів піктографічної та ідеографічної категорії. З принципами такого кодування та декодування можна ознайомитися через матеріали праць [9, 15, 16, 17, 19].

Для прикладу візьмемо поняття «абсолют». У китайських та японських ієрогліфічних текстах філософської тематики дане поняття представлено кількома ідеограмами, серед яких є 神. Розглянемо її етимологію.

Ідеограма 神 передає ідею вищої духовної іпостасі 示^{113*}, як причини і джерела | 2 породження всього суцього 日⁷² [4. Ошанін, т. 2, с. 933; 9. Кобаясі, с. 743; 19. Сюй Шень с. 3; 20. Фельдман, с. 429]. Отже, йдеться про те, що ні з чим не співвідноситься ˘\12, є самодостатнім | 2, діє саме по собі | 2 тощо, тобто асоціюється з поняттям «абсолют».

З етимології ідеограми 神 можна побачити, що *абсолют* в уявленні китайців та японців може асоціюватися з такими поняттями, як «самодостатність», «інтуїтивне», «трансцендентне», «вищий дух», «те, що уособлює все суще». Інакше кажучи, *абсолют* – це те, що уособлює і джерело, і причину, є сутністю всього суцього. Значимо, що саме в цьому постулаті міститься сутність буддизму.

Зміст поданої інтерпретації ідеограми 神 свідчить про те, що буддистське поняття «абсолют» корелює з даоським поняттям «*дао*». Смісл останнього міститься в етимології ідеограми 道, яка виражає ідею головного (істинного) 首¹⁸⁵ шляху речей/людей 辵¹⁶² [4, с. 96; 9, с. 1041; 19, с. 75; 20, с. 590]. Тобто йдеться про шлях 辵, який веде до вищого стану буття, зокрема, людей 首¹⁸⁵, що в буддизмі відповідає абсолюту.

* Числа, якими позначені ієрогліфи – номери ієрогліфічних ключів.

Як відомо, засновником буддизму є індус Шак'я Муні, якого люди прозвали Будда (Просвітлений), оскільки (як вважається), йому відкрились заповітні таємниці світу. Саме після цього його прозвали Буддою. Наведемо етимологію одного з ієрогліфів, яким позначається ім'я Будди 佛.

Ідея 佛: складний життєвий шлях 弓57 самовдосконалення 八12 людини 人, або шлях людини, опосередкований складним процесом 弓57 гармонізації ян-інь взаємин речей 八12.

Варто також згадати, що буддизм в Японії завдяки ідеям школи махаяни не лише набув широкого розповсюдження, а й, практично, японізувався як через місцеві умови, так і через ці ідеї. Ідеї махаяни приваблювали японців головним чином тим, що за вченням цієї школи можна набути можливості стати Буддою будь-кому. Будь-хто здатний дістатись стану нірвани. Спробуємо розкрити смисл поняття «нірвана» через етимології його ідеографічних морфем.

涅槃 (нехан) – «нірвана», як безмежний 般 упорядкований 木75 простір 槃, в якому розчинено, або злито світле 日72 і темне 土32, сонце 日72 і земля 土32. Таке злиття постає як потік 彡85 свідомості, в якому речі не вирізняються: сонце 日72 – світле (ян) і земля 土32 – темне (інь) існують як одне ціле.

Упорядкованість *нірвани-простору* передається як через *таке ціле*, так і через ідею, що виражає знак 木75 «дерево», у якого верх – ян і корінь – інь, об'єднані одним цілим – «дерево». Отже, нірвана – це рівень свідомості бодхісатви, на якому відбувається нескінчений процес упорядкування речей 槃 через злиття світлого і темного 涅槃, тобто: зникають межі між світом і тінню, дуальність, опозиції тощо.

Таким чином, за допомогою тих самих понять передаються ідеї даосизму, буддизму та конфуціянства, що краще за все демонструє їхній синкретизм у свідомості як китайців, так і японців. Наприклад, такі поняття як «абсолют», «сутність речей», «джерело породження речей», «причина породження речей», «істинний шлях людини» тощо є ключовими як у буддизмі, так і в даосизмі. Далі, поняття «цілеспрямований шлях людини», «висока духовність» тощо є ключовими і в буддизмі, і в конфуціянстві.

Отже, з вищенаведеного можна зробити методологічний висновок, що врахування етимологій ключових понять даосизму, буддизму, конфуціянства при перекладі і аналізі японських і китайських текстів світоглядної тематики дає можливість:

- 1) семантизувати ключові поняття цих релігійно-філософських вчень на рівні лексико-ієрогліфічних одиниць, тобто поза контекстом;
- 2) краще розуміти смисл цих ключових понять у складі тексту;
- 3) зіставляти та оцінювати роль і місце даоських, буддистських і конфуціянських ідей у китайських та японських текстах світоглядної тематики;
- 4) оцінювати зміст таких текстів з позицій розуміння принципів світогляду китайців та японців як носіїв традицій далекосхідної культури.

Таким чином, розкриття внутрішньої форми ідеограм-носіїв ключових понять/категорій релігійно-філософських вчень Далекого Сходу дозволяє «переносити» їх із сфери езотеричного символізму у сферу символізму екзотеричного. Такий «перенос» ми здійснюємо за допомогою етимологічного аналізу ідеограм, якими закодовані ключові поняття/категорії згаданих вчень. Завдяки такому переносу-декодуванню стає можливим:

- 1) розширяти семантичні поля ідеограм-носіїв ключових понять/категорій;
- 2) розуміти краще смисл останніх;
- 3) уявляти, як такі поняття/категорії сприймаються і розуміються носіями традицій далекосхідної культури, зокрема, китайцями та японцями. Особливо це торкається проблеми розуміння понять та категорій буддизму (при перекладі з санскриту китайською, а з китайської – японською мовами. Тобто йдеться про так звану «екзотеризацію» символіки езотеричного буддизму за допомогою ідеограм китайської ієрогліфіки, які, у свою чергу, «екзотеризуються» при перекладах китайських та японських текстів релігійно-філософської тематики на мови з алфавітною писемністю. Отже, як вже згадувалось, зміст ключових понять/категорій релігійно-філософських вчень Китаю та Японії можна краще зрозуміти, розкривши їхні етимології (певна річ, за допомогою авторитетних етимологічних джерел і досвіду роботи з такими джерелами).

Отже, найважливішим висновком з вищенаведеного є те, що семантизація через етимологічний аналіз ключових понять/категорій дозволяє зрозуміти, як китайці та японці уявляють ті духовні якості людської природи, за якими в буддизмі будується шлях самовдосконалення людини, шлях, який з позиції цього вчення веде до розкриття суті людського буття.

Література:

1. Абаев Н. В. Чань-буддизм і культура психічної діяльності в середньовічному Китаї. – Новосибірськ: Наука, 1983.
2. Андросов В. П. Будда Шак'ямуні та індійський буддизм. – М.: Восточная литература, 2001.
3. Арвон А. Буддизм. – М.: Астрель, 2005.
4. Большой китайско-русский словарь / под ред. Ошанина И. М. – М.: Наука, 1983. – Т. 1, 2; 1984. – Т. 3, 4.
5. Большой японско-русский словарь / под ред. Н. И Конрада – М.: Наука, 1970. – Т. 1. Т. 2.
6. Гійон Е. Філософія буддизму. – М.: Астрель, 2004.
7. Дюмулен Г. Історія дзен-буддизму. – М.: Центр поліграф, 2003.
8. Іссікі М. Народність Шак'я – джерело породження буддизму. [Online] отримано поштою. Травень 2004.
9. Кобаясі С. Поновлений китайсько-японський етимологічний словник ієрогліфів. – Токіо: Сьогаккан, 1955.
10. Кондаков Н. І. Логічний словник-довідник. – М.: Наука, 1975.
11. Накорчевский А. А. Японський буддизм. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004.
12. Резаненко В. Ф. До проблеми семантико-графічної структури ієрогліфічних символів п'яти стихій китайської космогонії («усін») // Матеріали першого українського

- симпозіуму з мовознавства і літератур країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (Київ, НАУКМА, 1998) / відповід. редактор Резаненко В. – Тернопіль: Терно-Граф, 1999. – С. 27-31.
13. Резаненко В. Ф. До проблеми семантики циклічних знаків даоського кола // Матеріали першої Всеукраїнської науково-практичної сходознавчої конференції (Київ, НАУКМА, 1997) / відповід. редактор Пістрій І. – Тернопіль: Терно-Граф, 1998. – С. 93-97.
 14. Резаненко В. Ф. До проблеми інтерпретації деяких ключових понять китайсько-японської філософсько-релігійної традиції // Наукові записки: Філософія та релігієзнавство. / відповід. редактор Брюховецький В. – К.: Видавничий дім «KM academia», – 2000, – Т. 18, Ч. 1. – С. 71-73.
 15. Резаненко В. Ф. Семантическая структура иероглифической письменности. – К.: КГУ, 1985.
 16. Резаненко В. Ф. Элементы семантико-графической системы иероглифической письменности. – К.: КГУ, 1988.
 17. Резаненко В. Ф. Семантические элементы знаков иероглифической письменности. – К.: КГУ, 1989.
 18. Резаненко В. Ф. Формально-змістові взаємозв'язки елементів сучасної ієрогліфічної писемності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1996.
 19. Сюй Шень. Етимологічний словник ієрогліфів «Шуовень цзецзичжу». – Шанхай, 1986.
 20. Фельдман Н. И. Японско-русский учебный словарь иероглифов. – М.: Русский язык, 1977.
 21. Юрчук В. В. Будда: життя, вчення, думки. – Мінськ: Современное слово, 2004.